

- Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Yay. Haz.), *Milli Tarihin İnşası*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011, 328 s.
Değerlendiren: Halil İbrahim Erol*

Tarih yazıcılığı tarihin, siyaseti ve siyasetin tarihi şekillendirdiği bir sarkaç düzeneğine benzetilebilir. Dönemin temayüllerine göre şekil alan bu durum XIX. yüzyılda ulus devlet teşekküllerinin oluşumlarının ivme kazanmasıyla birlikte siyasetin tarihe rota çizmesine yol açmıştı. Siyaset dar manada anlaşılmalıdır. Aksine geniş anlamıyla siyaset bu bağlamda, belirli bir dünya görüşünün kapsamlı tavrını ihata eder. XIX. yüzyılla birlikte öncelikle Avrupa’da, sonrasında ise dünyadaki siyasi teşekküllerde geniş çaplı bir değişim ve dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönemde, mevcut imparatorluklar, milliyetçilik hareketleri ve uluslaşma süreciyle kendi sınırları içinde bulunan diğer etnik unsurların bağımsızlaşmalarını peyderpey tecrübe etmişlerdir. Tüm bu süreç zarfında tarih ve siyasetin geriliminden XIX ve XX. yüzyıllara has yeni bir tarih yazıcılığının ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İmparatorluklar için uzun bir yüzyıla tekabül eden bu zaman diliminde, farklı milletler bağımsızlık hareketi başlatmışlardır. Bu çerçevede uluslaşmada iki safha mevcuttur: İlk safhada isyan çıkarma, ayaklanma ve bağımsızlığı kazanma yönünde kitleleri tahrik ve teşvik eden milliyetçi unsurlar, tarihin kendi ulusları bağlamında tekrardan yazılması ve kurgulanmasıyla desteklenmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra gelen ikinci safhada da ulusal kimlik yeniden (kurgulanarak) yazılmış ve ulusal tarihe müracaat devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun durumu bu süreci diğer taraftan tecrübe etmesiyle farklılık arz etmektedir. Kendi bünyesindeki milletlerin bağımsızlık kazanmalarıyla şekillenen imparatorluğun diğer milliyetlerin iki safhada tecrübe ettikleri uluslaşma sürecini tek safhada tecrübe ettiği söylenebilir. XX. yüzyılın başlarında İttihat ve Terakkiyle birlikte milliyetçi bir siyaset İmparatorluğun imkânları dâhilinde dillendirilmeye başlanmış ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Milliyetçiliğin tam manasıyla siyasete ve tarih yazıcılığına yön verdiği zaman dilimi ise yeni kurulan cumhuriyetin başlangıç dönemine tekabül eder. Diğer bir ifadeyle uluslaşma süreci Anadolu’daki ve kaybedilen topraklardan göç eden nüfus üzerinden inşa edilmeye başlanmıştır.

Ahmet Şimşek ve Ali Satan tarafından derlenen *Milli Tarihin İnşası* isimli kitapta Cumhuriyetin ilk döneminde milli tarih tezleri ekseninde kaleme alınan yazılar bir araya getirilmektedir. Kitabı derleyenler yazdıkları giriş yazısında Türklerdeki modern tarih ve tarihçilik, milli tarihin inşası konusunda değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kitapta dört bölümde dokuz yazarın on üç makalesine yer verilmektedir. Kitapta Mehmet Fuat Köprülü, Ziya Gökalp, Mükrimin Halil Yinanç’ın ikişer; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hüseyin Nihal Atsız, Hilmi Ziya Ülken, İbrahim Kafesoğlu ve Osman Turan’ın ise birer makalesi

* Ar. Gör., Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü / Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü

yer almaktadır. 1920-30'ların romantik tarih yazıcılığını yansıtmayı amaçlamayan derlemenin geniş boyutu onun bütünüyle kısa bir değerlendirme yazısı kapsamında ele alınmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla değerlendirmemizde bir homojenlik oluşturabilmek için derlemede yer alan on üç makaleden sadece yedisi üzerine yoğunlaşmak makul olacaktır.

Kitabı derleyenlerin kaleme aldıkları giriş yazısında milli tarihin inşası Türkiye bağlamında ele alınmaktadır. Giriş yazısında, kabaca Avrupa'daki tarih yazımı ve metodolojisine değinilmekte ve temel parametreler üzerinden süreç okunmaya çalışılmaktadır. Kartezyen felsefesine getirdiği eleştirilere temas edilip, akabinde, pozitivizmle yaygınlık kazanan sosyal bilim metodolojisine ve sonrasında *Yeni Bilim* kitabıyla Vico'nun Kartezyen yaklaşıma getirdiği eleştirilere temas ediliyor. Akabinde Ranke ile tarih yazımına getirilen yeniliklere değinilmektedir. Ranke'nin çalışmalarında devletin arşiv belgelerine ve resmi tarihe, yani ulusun tarihine vurgu yaptığını, dolayısıyla zımnen tarihi ulusal bir amaç için inşa ettiğine değinilmektedir (s. 12-17). Romantiklerin, tarihin doğa ile analoji kurularak anlamlandırılmayacağı, dolayısıyla tarihin pozitivist bakış açısıyla ele alınamayacağı yönündeki düşünceleri de tartışılmaktadır.

Kitabı derleyenler, milli tarih inşa sürecinde Türkiye örneğini romantik tarih yazıcılığı üzerinden ele almakta (s. 25) ve kitapta yer alan yazıların romantik milli tarihten "rasyonel ve uluslararası arenayı da dikkate alan milli bakış" açısına doğru giden bir evrimi takip etme imkânı vereceğini ifade etmektedir (s. 9). Türk ulus inşa sürecini sadece romantizmle sınırlamak 1930'lardaki tarih yazım temayüllerini izah etmede yetersiz kalacaktır. Çünkü 30'lardaki süreç, romantizmin sübjektivitesi, pozitivizmin pragmatikliği ve idealizmin otoriterliğinin bir araya gelmesiyle açıklanabilir. Makalelerin yukarıda bahsedilen evrimsel bir süreci desteklediğini söylemek de biraz zorlama olacaktır. Zira Osman Turan'ın UNESCO'da sunduğu tebliğ metni hariç (s. 229- 261) diğer makaleler, ifade edilen evrimsel sürecin izlenmesine imkân tanımamaktadır. Şimdi sırasıyla makaleleri imkân dâhilinde ele almaya çalışalım.

Fuat Köprülü'ye ait olan "Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında" isimli makale Osmanlı'daki tarihçiliği ve tarihçileri incelemektedir. Yazıda Osmanlı döneminde tarihin ilmî bir telakkiye mazhar olamadığı ve bir edebiyat türü dâhilinde ele alındığından bahsedilmektedir. Köprülü, Naima ve Cevdet Paşa kısmen istisna edildiği takdirde tarih eserleri hakkında iyi bir hükümde bulunulamayacağı ve neredeyse literatürün tamamının cansız bir iskelet kabilinden sayılacağını söylemektedir (s. 31- 32). 1913'te kaleme alınan bu makale günümüzdeki Osmanlı tarihçiliğine dair kanaatlerin zemini oluşturmaktadır. Vakanüvislik müessesinde görev alanlar arasında ön plana çıkarılan iki isim Naima Efendi ve Cevdet Paşa'dır (s. 32). Bu iddiadaki amil, mezkûr isimlerin İbn Haldun'un tarih düşüncesinden istifade ederek bir bakıma tarih felsefesi kabilinden değerlendirmeleri eserlerinde yer vermeleri olmuştur. Hâlbuki Gelibolulu Mustafa Ali (Fleischer'in kapsamlı bir çalışması mevcuttur), Şanizade Mehmet Atullah (buna dair transkripsiyon ve tez çalışmaları yapılmıştır) ilk akla gelen diğer örneklerdir. Yanıltıcı

olan Osmanlı dönemindeki tarih yazıcılığına modern bir bakış açısıyla yaklaşmaktır. Her medeniyet nevi şahsına münhasır bir gelenek oluşturur ve çoğu şey mevcut dünyası içinde pekâlâ anlamlı olabilir.

Makalede Tarih Encümeni'ne yönelik eleştirilere de yer verilmiştir (s. 35-37). Yapılan çalışmalarda sadece askerî ve siyasî hadiseler üzerinden bir tarih yazıldığı ifade edilmekte. Tarih Encümeni'nin geçmişte mevcut olan geleneği devam ettirdiğini, hâlbuki yapılan çalışmaların manzara-i umumiyyeyi yansıtacak şekilde çok yönlü bir tarzda ele alınmasının beklendiği söylenmektedir. Köprülü, II. Meşrutiyet ile birlikte istibdat döneminin men ettiği tarihçilik merakının birden bire kesif bir şekilde ortaya çıktığını ve Charles Seignobos gibi Fransız tarihçilerine teveccühün had safhaya vardığı ve hemen hemen herkesin Fransızca'dan tarih eserlerini çevirmeye giriştiğini fakat milli tarihe dair şahsî hiçbir ilmî eserin kaleme alınmadığını ifade etmektedir. Bu durum, Sultan Reşat'ın Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'ye encümen kurmasını bildirmesiyle giderilmeye çalışılmıştır (s. 33).

İkinci yazı, Yusuf Akçura'nın 1925 senesinde Türk Yurdu'nda neşredilmiş "Tarihî Görüş Dair" isimli makaledir. Akçura da cihan tarihine Fransız tarihçilerin gözüyle bakıldığını ve dünya tarihinin merkezinde Fransa'nın görüldüğünü, bu durumun birtakım sorunlara sebebiyet verdiğini ileri sürmektedir. Örneğin tercüme edilen kitaplarda "Şark Meselesi" geçmektedir. Garp bakış açısıyla yazılmış olan eserin tercümesinin Osmanlı'da şark meselesi olarak ele alınmasının anlamsızlığı Akçura tarafından tenkit edilmektedir (s. 50). Tarihî vakaların ihdasında inisiyatifin Cermen, Latin ve Anglo-Sakson kavimlerinde olmasının tarihe onların nokta-i nazarlarından bakmayı icap ettirmeyeceği ileri sürülür. Aslında bu problemleri bakış açısı günümüzde de sürmektedir. Akçura'nın önemine binaen zikredeceğimiz ikinci mühim tespiti tarihin siyasî, millî (yerel tarihi kastettiği düşünülebilir), içtimai vakaların tarihin tamamı olmadığı; aslında tüm bunların mütevellidinin iktisadî hareketler olduğu yönündeki değerlendirme-sidir (s. 54). Akçura, insanlık düşüncesinin faaliyetine etki eden amillerin fikirden ziyade madde sahasında aranması gerektiğini; zira manevi hars/kültürü, maddî kültürün ortaya çıkardığını iddia edenlerin gün geçtikçe arttığını ileri sürmektedir (s. 55).

Akçura'nın Fransız tercümelerine yönelik getirdiği eleştiri ile tarihi vakaları maddi unsurların şekillendirdiğine dair değerlendirmesi bir paradoks oluşturmaktadır. İlk kısımda karşı çıkma nedenlerini, kendisi bizzat ikinci kısımda ihlal etmektedir. Dünya tarihine ya da Osmanlı tarihine Avrupa/Fransız merkezli bakmak ne kadar yanıltıcı ise Marx'ın alt-yapının, üst-yapıyı şekillendirdiği yönündeki materyalist bakış açısıyla Osmanlı'ya veya geçmişe bakmak da o kadar yanıltıcı olacaktır. Sınıfın olmadığı bir toplumun tarihini ele alırken sınıf çatışmasıyla hadiseleri izaha kalmak pek mümkün olamayacaktır.

Yusuf Akçura'nın diğer makalesi, 1932 yılındaki birinci Türk Tarih Kongresi'nde "Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair" isimli sunduğu tebliğ metninden oluşmaktadır. Akçura, tarihçinin, tarihi inşa ederken bir şekilde daha öncesinde düşünülmüş bir

davanın ispatına yönelik çalışmadan kendisini uzak tutmanın güç olduğunu; tarihçinin muayyen bir din, mezhep, ırk, kavim ya da millet benzeri kıstaslara binaen tarihi inşa edeceğini söylemektedir (s. 145). Türk Tarih Kongresi kelimenin tam anlamıyla bu tarz bir çalışma olmuştur. Yusuf Akçura da Türk Tarih Encümeni'nin başkanlığını üstlenen kişidir. Akçura, *pragmatique* tarih metodunun ilk defa Türk Cumhuriyeti tarafından vaz edildiğini ileri sürer ve encümenin en önemli sorununun, umumî tarihi Avrupalı bakış açısıyla ele almayı, onu sadece hakikat açısından incelemek olduğunu; encümenin bu şekilde tarih çalışması yapmasıyla Türk kavminin mazideki hakiki yerinin tayin edileceğini, hasımlarının gizlemeye çalıştığı Türklerin tarihte oynadıkları büyük rollerin meydana çıkarılacağını belirtmiştir (s. 161).

Akçura diğer makalesinde bahsettiği gibi burada da Avrupa ve Fransa bakış açısıyla yazılan tarih kitaplarını eleştirmektedir (s. 164, 170). Buna mukabil encümen tarafından yazılacak eserde Türk kavmini merkeze aldıklarını ve beşerî hadiselerle bu bakış açısıyla yaklaşacaklarını dile getirir (s. 178). Çünkü Akçura'ya göre tarih, hayat içindir; milletlerin, kavimlerin mevcudiyetlerini korumak, kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir (s. 176). Alman mekteplerin dahi Alman ulusunu birleştirmek ve Fransızlara karşı bilinç oluşturmaya gayet ilmi bir surette (!) tarihi tetkik, tedvin ve tedris ettikleri buna örnek olarak verilmektedir (s. 177). Nihai anlamda tarihe ben-merkezci bakmak sorun teşkil etmemekte, bilakis problem tarihe bakışın Avrupa/Fransa merkezci olmasında görülmektedir. Yusuf Akçura, kongrede sunduğu bildiriye genellikle Fransızca kaynaklar kullanmıştır. Hâlbuki bizzat kendisi tebliğinde Fransız kaynaklarına müracaatla yazılan Osmanlı son dönemi tarih eserlerini eleştirmiştir.

Özetle söylemek gerekirse, Türk Tarih Encümeni ulus inşa sürecinin ikinci safhası diye adlandırdığımız dönemde tarihî geçmişi kurgulama ve yeniden dizayn etme misyonunu üstlenmiştir. Akçura'nın tebliği bu tespiti destekler mahiyettedir. Avrupa merkezci bakış açısı eleştirilmiş ve yerine yerli bakış açısı ikame edilmiştir.

Değerlendirmemize Mükrimin Halil Yinanç'ın "Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik" isimli makalesiyle devam edersek, Yinanç yazısına geçmiş tarih yazım usulünü tenkit ederek başlar. Mazidekilerin, tarihi vakaları mukadderat-ı ilahiye, evliyaulahın hadiselerle etki etmesi ve yıldızların hareket etmeleri ile açıkladıklarını aktarır. Ve vakaların yazılmasında nakilci ve hikâyeci aktarımın ötesine geçilemediğini ileri sürer (s. 59-60). Modern ve seküler bir algıyla Osmanlı tarih geleneğini değerlendirmek ve onu bu bakış açısıyla hiçe çıkarmak son dönem Osmanlı ile ilk dönem Cumhuriyet yazarlarının genel karakteristiğidir. Batının ihdas ettiği *antroposentrik* yaklaşımla tarihi izahata kalkışmak arızî bir durumdur, insanlık tarihinin sapmalarından biridir. Bu kurgusal ontolojik ve epistemolojik zeminin *a priori* kabul görmesi ve bilimsel addedilmesini tartışmaya açmak icap etmektedir.

Yinanç, Tanzimat döneminde Avrupa dillerine vakıf olan kimselerin yetişmesiyle başka devletlerin de tarihi yazılmaya başlandığını ve umumi tarihlerin kaleme alındığını belirtmektedir (s. 68). Tanzimat'tan önce İslam Tarihi yazan müelliflerin İslam Türk dev-

letlerinden bahsettikleri, Müslümanlıktan önceki Türkler hakkında neredeyse hiç malumat vermediklerini söylemektedir (s. 79). 1930'larda da bunun tam tersi bir tarih yazıcılığı inşa edilecektir. Yinanç, XIX. asırda tabii ilimler sahasında birçok kimsenin yetişmesine rağmen tarih ilmi alanında aynı neticenin hâsıl olamamasını iki temel unsura bağlamaktadır. Evvela Medreselerde yetişen ilim erbabı sistemli ve esaslı bir tahsilden geçmiş olduklarından şark dillerine vakıftırlar ve bu bapta inceleme yapabilmekte idiler. Yeni nesil ise eski tahsile malik değildir. Dolayısıyla, Arap ve Fars lisanlarındaki eserleri inceleme imkânını yitirmişlerdir. Diğer taraftan, Garbın büyük tarih eserlerini kuşatarak onları derlemek suretiyle eser yazma iktidarına da sahip değillerdir. Hâsıl-ı kelim, ancak kendi seviyeleri nispetinde orta mektep kitapları yazabilmişlerdir (s. 92-93). Ciddi tarih eserlerinin ise ancak 1908 yılından itibaren telif ve tercümelerine başlandı-ğı ileri sürülmektedir (s. 95).

Derlemedeki "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik" isimli bir diğer makale ise İbrahim Kafesoğlu tarafından 1963 yılında kaleme alınmıştır. Kafesoğlu, kadim dönemde hikâyeci/nakilci tarzda bir yazım usulünün benimsendiğini, modern dönemle birlikte ise pragmatik/öğretici usulün ortaya çıktığını söylemektedir. Milletlerin çöküş yaşadıkları dönemlerin akabinde efkârı toplamak, halka manevi kuvvet ve ruh aşlamak ve onu yeni süreçlere hazırlamak gayesiyle hemen her memlekette bu çerçevede tarih eserleri yazıldığını ve bu eserlerin tedarik edildiğini zikreder. Bizdeki örneğinin ise cumhuriyetin ilk 15-20 senesinde birçok tarih eserinin kaleme alınmasıyla tahakkuk ettiğini belirtir. Fakat bunların tarihçilik açısından birtakım zararları olduğunu ve milletleri şovenizme sürüklediğini de ifade eder (s. 99).

Hilmi Ziya Ülken "Tarih Şuuru ve Vatan" isimli, 1947 yılında neşredilen makalesinde ise, romantizmin Ortaçağda içten içe gelişerek Rönesans'ta zirveye ulaştığını ifade eder. Küçük kuvvetlerin birleşerek kilise devletlerini, monarşileri ve milli devletleri ortaya çıkardığını, Latin kavimlerinin kendi kökenlerini araştırmaya koyulduklarını ve bu şekilde içtimaî hafızanın uyanışa geçtiğini, netice itibarıyla oluşan vatan ve tarih şuurunun Rönesans'a karşı toplumsal tepkileri, milli kiliseleri ve nihayetinde romantizmi doğurduğunu ileri sürer (s. 212-213). Dolayısıyla yazara göre romantizmin en önemli alametlerinden biri milletin uyanışıdır. Romantizm hareketinin, tarih ve vatan şuru ile büyük küçük tüm milletleri mukallit ve şahsiyetsiz olmaktan kurtardığı vurgulanmaktadır (s. 214). Medeniyetin müşterek taraflarının göz ardı edilmesi ve dünya tarihinin ben-merkezci bir tavırla ele alınması, tarih şuurunun hatalı bir tarzda kullanılması vaki olduğu belirtilir. Ülken, romantizmin Condorcet ve Herder tarafından kökleşme ile terakkiyi ve kültür ile medeniyeti iki zıt tanımlar olarak tasnif etmelerinin doğru olmadığını ileri sürer. Ve hiçbir milletin kendi kültürünü medeniyetten ayrı yaratmadığını, hiçbir tarih şuurunun medeniyete bir şey katmaksızın hususi olarak kalamayacağını, her kültür inşasının aynı zamanda medeniyete dâhil olmuş yeni bir unsur olduğunu ve milletlerin birbiriyle etkileşim halinde geliştiğini zikreder (s. 215). Tarih şuurunun ise vatanın köklerine yönelmeden hakiki bir kültür ve dil oluşturamayacağını beyan eder (s. 218). İçtimaî varlığın kökleri olan bütün şuurulu hatıralara bağlanmadık-

ça ve ona vazıh bir şekil vermedikçe de hakikî dinamik içtimaî varlığa sahip olunamayacağını ifade eder (s. 219).

Derlemedeki son yazı Osman Turan'ın Milliyet ve İnsanlık Mefkûrelerinin Tarih Tedrisatında Ahenkleştirilmesi" isimli UNESCO'da 1950 senesinde sunulmuş tebliğ metninden oluşmaktadır. Turan tebliğinde, milliyet hislerinin geçmişte büyük devletlerce manipüle edildiğini, milliyet fikirlerinin millet-devlet eliyle kin ve nefret duygularını harekete geçirmek için kullanılageldiğini söylemiştir. Fakat sağlam bir dünyanın kurulması için milletlerin maddî ve manevî açılardan kuvvetli bünyeye sahip olmaları gerektiğini iddia etmiştir (s. 244). İnsanlık ideali için milli tarihin ihmal edilmesinin, gerçekte insan idealinin gelişimine engel olacağını belirtmiştir (s. 251). Turan, tarih eğitiminde siyasî ve askerî tarihten ziyade içtimaî, medenî ve iktisadî olayların öncelenmesinin milletler arasındaki husumetleri bertaraf etmeye katkı sağlayacağını ileri sürmüştür. Diğer taraftan, birleşmiş dünyanın müşterek bir insanlık mefkûresi olmaksızın yaşamını idame ettiremeyeceği belirtilmiştir. Müşterek insanlık mefkûresinin de mevcut manevi kıymetlerin milletlerce korunmasıyla hâsıl olacağını, aksi takdirde maneviyat buhran ve boşluğunun komünizm tarafından işgal edileceği vurgulanmaktadır (s. 260).

XX. asrın ilk yarısında Batının 30 yıllık tecrübesinden geriye kalan 2 kitlesel "Avrupa" savaşı olmuştur. Yaklaşık 200 sene önce batıda dizayn edilmeye çalışılan ulus-devlet inşa süreçleriyle birlikte modern milli devlet oluşumları tarihin seyrine yön verirken, 150 sene sonrasında ise bunun tam tersi bir yönelimle Avrupa şekillendirilmeye başlanmıştır. 1930'larda Türk Tarih Encümeni toplantılarında milli tarihçilik tercih edilmesi gerektiği ifade edilmiş ve bu duruma Batı/Avrupa örnek olarak gösterilmiştir. Buna, Yusuf Akçura'nın makaleleri misal olarak verilebilir. Osman Turan'ın UNESCO'da sunduğu tebliğde ise XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen daha evrensel bir tarih görüşüne vurgu yaptığı görülmektedir. Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk devresinde tarihçilik adına, tarih yazıcılığının Avrupa paralelinde inşa edilmesinden başka bir şey yapılmamıştır ileri sürülebilir. Tüm bu süreçlerde Osmanlı geleneğinin dikkate alınmadığını ve modellemelerin neredeyse tamamının batıdan devşirildiğini söylemek yerinde olur. Zira onlara göre Osmanlı'da bir tarih felsefesi bulunmamakta; hikâyeci bir anlatımın ötesine geçilememektedir. Ayrıca kendi tarih yazım geleneğimizde eleştirel bir bakışın mevcut olmadığı da sıklıkla iddia edilmektedir. Üzülerek söylemek gerekir ki bu tür genellemeler Türkiye'deki tarihçilik çalışmalarında hala kullanımdalar. Bu eleştirileri getiren zihniyetin nasıl bir tarih felsefesi ihdas ettiği sorusuna henüz verilmiş bir cevap olduğunu söylemek mümkün gözüküyor. Gerçek şu ki, kadim ontolojik zeminin yok sayılması, epistemolojik kırılmayı da beraberinde getirmiştir. Her ikisinin var olmadığı bir düşünce dünyasında özgün bir metodoloji geliştirmek zor olacaktır. Modern ontoloji ve epistemoloji ise tabiatı icabı, kendilerini sonradan devşiren toplumlara mevcut Batılı zihin dünyasının sınırları içinde düşünce üretmekten öte bir şey sunmamaktadır.